

KAPITTEL 1

Humor og religion — et umake par?

Pål Ketil Botvar

Universitetet i Agder

Ann Kristin Gresaker

KIFO, Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning

Olav Hovdelien

OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: This chapter provides an overview of the research field and the empirical context of humour and religion with a specific focus on Norway. It presents relevant theoretical perspectives which informed the project on which this book is based, including theories regarding the resurgence of religion in the public sphere, the mediatization of religion, and theories of humour. In addition, we introduce the thirteen chapters. The book is divided in two parts, namely religion in humour and humour in religion, and the chapters offer insight into the various ways religion and humour intersect, including the production of humour about religion and religious humour, media representations of humour and religion, as well as responses and attitudes to humour and religion. While the relationship between religion and humour has long been considered contradictory, this book offers examples of how religion and humour are in continuous dialogue, negotiating ways to relate to each other.

Keywords: humour about religion, religious humour, religion in the public sphere, humour theories, mediatization

Introduksjon

«Freedom is to joke about anything anytime». Påstanden er hentet fra den norske kunstneren Lotte Konow Lunds kunstprosjekt *Images from the inside* fra 2013. Selv om Lunds påstand ikke ble uttrykt i en setting som

Sitering av dette kapitlet: Botvar, P. K., Gresaker, A. K., & Hovdelien, O. (2019). Humor og religion – et umake par? I P. K. Botvar, A. K. Gresaker & O. Hovdelien (red.), *Ingen spøk: En studie av religion og humor* (s. 9–29). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.69.ch1>.
Lisens: CC BY 4.0

handlet om humor og religion, er påstanden vel så aktuell i tilfeller der det er religion det slås vitser om. Finnes det grenser for hva man kan le av, eller lage humor på, i forbindelse med religion? Hvor går i så fall denne grensen?

Spørsmålet om ytringsfrihetens grenser er høyaktuelt i spørsmål knyttet til religion og humor, og det finnes nok av eksempler på at forholdet mellom de to har vært konfliktfylt, gjerne basert på en oppfatning om at humor og religion er uforenelige størrelser (McIntyre, 2014). Mange vil assosiere temaet med relativt ferske hendelser som terroranslaget mot det franske satiremagasinet *Charlie Hebdo* i januar 2015, der tolv mennesker ble drept i magasinets redaksjonslokaler. *Charlie Hebdo* hadde også tidligere mottatt trusler, og hadde væpnet politibevoktning uten at det hjalp noe mot de islamistiske terroristenes nøye planlagte angrep. Et annet eksempel er urolighetene etter den danske avisen *Jyllands-Postens* publisering av karikaturtegninger knappe ti år tidligere, og senere da redaktør Vebjørn Selbekk i 2006 valgte å publisere de samme tegningene i den norske, kristne ukeavisen *Magazinet*. Selbekk bor fortsatt på hemmelig adresse som følge av truslene han mottok for over ti år siden. Tilbake i 1989 utstedte Ayatollah Khomeini en *fatwa*, som innebar en dødsdom mot den britiske forfatteren Salman Rushdie, etter at han ga ut romanen *Sataniske vers*. I 1993 ble den ansvarlige forleggeren for den norske utgivelsen av boken, William Nygaard, skutt og alvorlig såret utenfor sin bolig i Oslo. Det er fortsatt ikke kjent hvem som stod bak drapsforsøket mot forleggeren.

Det er nesten vanskelig å tenke seg mer tilspissede konflikter enn disse sakene der humor og religion tematiseres. Debatten i etterkant av publiseringen av karikaturtegninger av profeten Muhammed i 2005 demonstrerte tydelig at det er snakk om sammenstøt mellom ideer om frihet, særlig ytringsfrihet, på den ene siden, og respekt for og hensyn til religion, på den andre. Det som i etterkant er kjent som karikaturstriden var med på å vise frem grensene for humor om religion. Tilsvarende debatter fulgte i etterkant av trusselen mot Rushdie og attentatet mot Nygaard ti år tidligere, og angrepet på *Charlie Hebdo* i 2015. Humor og religion kan altså utvilsomt være en betent kobling. Det som noen ser på som satire, kan virke så støtende eller krenkende på andre at de er villig til å ty til vold (jf. Geybels, 2011, s. 12–13).

Karikaturstridene har bidratt til å endre arbeidsforholdene til norske humorister. Sosiologen og humoristen Harald Eia har for eksempel uttalt at komikere de siste ti årene har «blitt mye reddere for å tulle med religioner» (Nymo & Sommer, 2015). Etter terrorangrepet på det franske satiremagasinet *Charlie Hebdo* tok Eias makker gjennom mange år, Bård Tuft Johansen, initiativ til standupshowet Krenk 2015 for å undersøke grensene for religionshumoren. Han inviterte komikere til å vitse om religion og livssyn, og representanter for jødedom, islam, kristendom, samt humanetikere, var spesielt invitert (se også kapittelet om standupkomikeres bruk av religionshumor). Eksemplet viser at religion og humor ikke nødvendigvis trenger å stå i motsetning til hverandre, men at det foregår forhandlinger om hvordan humor og religion skal forholde seg til hverandre i en spenningsfylt offentlighetssfære.

Hvis vi kaster et blikk bakover i tid, finner vi flere eksempler på at norske komikere har tatt opp religion – og enkelte tilfeller har vært mer omstridt enn andre. På 1970-, 80- og 90-tallet harselerte komikertrioen KLM (bestående av Trond Kirkvaag, Knut Lystad og Lars Mjøen) med prester og kristne symboler, noe som skapte harme i enkelte kristne miljøer (se Repstads kapittel i denne boken og Bleivik, 1999). Otto Jespersens opptredener har også fått sterke reaksjoner. Flere sendte for eksempel klager til Kringkastingrådet om sketsjen «Krusifikset» i NRK-serien *O. J. på nye eventyr* vist i 1995, fordi den ble sett på som «hån og spott av noko av det mest heilage i den kristne trua», nemlig Jesus på korset, som en av innsenderne skrev (Bleivik, 1999, s. 42). Otto Jespersen ble dessuten politianmeldt, i tillegg til å bli felt i Pressens Faglige Utvalg (PFU) for sine satiriske kommentarer om jøder og nazistenes gasskamre under 2. verdenskrig i humorprogrammet *Torsdagsklubben* sendt i 2008 på TV2 (Berg-Jacobsen, 2009; Helljesen, 2008; Isachsen, 2008).

I 2007 sendte TV2 den kontroversielle dokumentariske humorserien *De syv dødssyndene*, der komiker Kristopher Schau begikk dødssyndene en etter en, angivelig for å kunne bevise om Gud eksisterer eller ikke (Wikipedia, 2018). Synden forfengelighet ble for eksempel utført ved at Schau opererte haken, og vrede ved at han kledde seg ut som en ortodoks jøde og klagde til Gud. Programmet fikk variert mottakelse: Flere anmeldere var positive, og serien ble kåret til årets nyskapning under Gullruten

i 2008. Den kristne organisasjonen Familie og Medier (som nå går under navnet Tro & Medier) anklagde derimot *De syv dødssyndene* for å være blasfemisk, og knapt etter at programmet hadde startet ble det satt i gang et opprop som fikk mer enn 13 000 underskrifter (Gaukerud, 2007: Wikipedia, 2018).

Utover 2000-tallet og frem til i dag har religionshumoren i Norge blitt mer variert med tanke på religioner og livssyn som tas opp. De humoristiske innslagene om humor får heller ikke nødvendigvis den samme kritiske mottakelsen som tilfellet var for eksemplene ovenfor. I den populære humorserien *Ut i vår hage* (sesong 1 sendt på NRK i 2003, sesong 2 i 2008) ble nyåndelighet, livssynshumanisme og islam, i tillegg til kristendom, humormateriale. Et nyere eksempel er Terje Sporsems standup-show *Religion*, som etter suksessen på Oslo Nye teater, har gått land og strand rundt. Sporsem gir et skråblikk på alle de store religionene og går ikke av veien for å ta opp problematiske sider som omskjæring, radikalisering og antisemittisme. Et annet eksempel på at religionshumoren har fått et utvidet nedslagsfelt er den satiriske musikalen *The Book of Mormon*, opprinnelig lagd av skaperne av den animerte komiserien *South Park* og oversatt til norsk av komiker Are Kalvø, som i 2017 og 2018 gikk for fulle hus (og som fortsatt spilles våren 2019) på Det norske teateret i Oslo. Musikalen har i den norske pressen fått jevnt over svært gode anmeldelser, og NRK kunne melde om at selv preses i Den norske kirke, Helga Haugland Byfuglien, var blant publikummerne på premieren i 2017 (og det samme var Knut Olav Åmås, direktør i Fritt Ord) (Lindberg, 2017). Som Kai Hanno Schwind skriver i kapittel 3 og Pål Repstad i kapittel 4 i denne boken, har mormonerne selv valgt å bruke forestillingen som markedsføring for sin religion. Samtidig kan en ikke utelukke at noen opplever forestillingen som krenkende mot religion, og fremstillingen av Uganda som rasistisk (se f.eks. Cima, 2016).

Religionshumoren gjenspeiler altså et stadig økende religiøst mangfold i Norge der vitser om kristendom etter hvert har fått følge av humor om minoritetsreligioner, som islam og jødedommen, og andre former for livssyn. Dessuten gjøres globale problemstillinger til gjenstand for humor, og humor om religion politiseres. Det faktum at religionshumor kan støte, er også en viktig del av dette bildet, som vi var inne på

ovenfor. Denne boken tar for seg ulike måter religion og humor forholder seg til hverandre på, der humor om religion analyseres på forskjellige arenaer – hovedsakelig i norsk kontekst – og ut fra både innenfra- og utenfra-perspektiver.

Som gjennomgangen over viser, kan humor og satire være så mangt. Men hvordan skal vi forstå begrepet *humor* i denne sammenheng?

Teoretiske perspektiver på humor og religion

Går vi til *Store norske leksikon* kan vi lese at «humor» er «det som virker komisk, som kaller på latteren; sans for det komiske» (*Store norske leksikon*, 2009). Den amerikanske psykologen og humorforskeren Paul McGhee definerer ellers humor enkelt og greit slik: «Humor er de forhold ved en situasjon som får oss til å le» (McGhee, 1979, s. 6). Definisjoner som dette er et hensiktsmessig startpunkt også for tematisering av fenomenene humor og religion, og koblingen mellom dem, inkludert samfunnskritisk humor, eller satire. Med henvisning til medieforskerne Yngvar Kjus og Birgit Hertzberg Kaare (2006) vil vi legge til at vi betrakter humor som et relasjonelt og situasjonelt fenomen som ikke har en fastlagt, iboende mening, men som gis mening ut fra den kulturelle konteksten og de spesifikke sosiale situasjonene den inngår i (Kjus & Kaare, 2006, s. 15). Dette innebærer at hva som oppleves som humoristisk, varierer mellom steder, grupper og over tid (Kjus & Kaare, 2006, s. 20). Det er for eksempel liten tvil om at humor i norsk TV har endret seg fra fjernsynets barndom på 1960-tallet og frem til i dag. Dersom man tar for seg Kringkastingsrådets arbeid, vil man se at antallet klager på religionshumor er blitt stadig mindre, men at det ofte er de samme religiøse miljøene som tar det opp (se Repstads kapittel om prestehumor).

I denne boken har vi valgt å bruke begrepet «religionshumor» eller humor om religion. Det er ment som en nøytral betegnelse på alle former for humoristiske ytringer (det vil si enhver form for kommunikasjon, det være seg visuell, verbal eller annet) om religion uavhengig av ståstedet til ytringens avsender og publikum. Begrepet «religiøs humor» brukes derimot om humor fremsatt av og rettet mot en religiøs person eller gruppe, gjerne om interne forhold i den aktuelle religionen.

Religion defineres som «menneskers forhold til et forestillingsunivers som kjennetegnes av kommunikasjon om og med hypotetiske guder og makter» (Gilhus & Mikaelsson, 2001, s. 29). Dette inkluderer tradisjonelle religioner og religiøse organisasjoner, men også nyere og løsere organiserte religionsformer slik som ulike former for nyåndelighet eller alternativ religiøsitet.

I det følgende skal vi redegjøre for noen sentrale teoretiske perspektiver som ligger til grunn for bidragene i denne antologien og det forskningsprosjektet denne boken er et resultat av. Det er vanskelig å undersøke religionshumor uten å ta mediernes betydning i betraktning. Mediene er ikke bare en kanal som gjør humoristiske ytringer om religion tilgjengelige, men spiller en selvstendig rolle for hva som fremstilles og formidles, og hvordan dette gjøres. Flere av bokens kapitler tar derfor for seg hvordan mediene presenterer humor om religion og religiøs humor. *Medialiseringsteorien* om religion er et hensiktsmessig perspektiv for å forstå mediernes dynamikker i møte med religion, som vi gjør rede for nedenfor (se også Gresakers kapittel om *Vi Menns* vitser om religion). Prosjektets teoretiske rammeverk består dessuten av *humorteori*, som trekker frem humorens konfliktpotensial, dens funksjon som sikkerhetsventil og samfunnskorrektiv, samt humorens forbindelse til større samfunnsmessige og kulturelle strukturer (Kuipers, 2008, 2009).

Religionens tilbakekomst?

Et forhold som gjør temaet humor og religion aktuelt, er spørsmålet om religion er på vei tilbake på den offentlige arena. Det at religion eventuelt er i ferd med å få en oppblomstring i et avansert (post)industrielt samfunn som det norske, står i strid med et klassisk sekulariseringsparadigme, som enkelt sagt går ut på at religion som fenomen svekkes i takt med moderniseringen av samfunnet og vitenskapelige fremskritt (jf. Beckford, 1989; Furseth, 2015).

På bakgrunn av tradisjonell sekulariseringsteori kunne man forventet å finne stadig mindre religion i offentligheten og i mediene. I virkeligheten har det motsatte skjedd. Nye teorier forsøker å forklare religionens tilbakekomst. Sosiologen og filosofen Jürgen Habermas (2006) peker på

at i et flerkulturelt og post-sekulært samfunn bør det være høy toleranse overfor religiøse uttrykk. Samtidig har det innenfor religionssociologien vært en gryende forståelse for at den klassiske sekulariseringsteorien trenger å nyanseres, om ikke kastes på skraphaugen. Den amerikanske religionssociologen Peter L. Berger (1999) har innrømmet at han tok feil om sekulariseringen i sine tidlige verker, og har i stedet pekt på at det foregår en *resakralisering*, som innebærer at religion igjen er til stede og har en betydning i offentligheten. En nyere studie (Furseth, 2018a) av religionens plass i offentligheten i de nordiske landene siden 1980-tallet viser et komplekst bilde, der religion egentlig aldri ble fullstendig forvist til den private sfære. Religionens synlighet er likevel endret gjennom politisering og nyhetspressens konfliktfokus (Furseth, 2018b, s. 295–297). Flere studier viser at religion de siste årene har blitt et mer sentralt tema i mediene (Døving & Kraft, 2013; Hjarvard, 2012; Endsjø & Lied, 2011; Lundby, 2018). Samtidig innebærer ikke religionens synlighet i mediene nødvendigvis økt interesse for religion i befolkningen eller at religion får større innflytelse i samfunnet (Furseth, 2018b, s. 305, 308). Medienes oppmerksomhet mot religion kan like gjerne handle om kritikk av forhold som bryter med verdier og normer som holdes høyt, og som dermed utfordrer religionens autoritet (jf. Hjarvard, 2012, s. 33, 2013, s. 89).

Den amerikanske religionssociologen José Casanova publiserte i 1994 boken *Public Religions in the Modern World*, som er å regne som en moderne klassiker på feltet (Casanova, 1994). Her er han opptatt av rollen de religiøse aktørene spiller ved å bringe religion på dagsorden. Boken viser at religionens betydning i offentligheten er økende snarere enn avtakende. Han er til dels blitt imøtegått av religionssociologene David Voas og Rodney Ling (2010), som har hevdet at den offentlige interessen for religion i virkeligheten handler om at sekulære aktører reagerer mot at religion er blitt mer synlig. De fleste slike teorier viser til at fremveksten av et flerkulturelt samfunn bidrar til å gjøre religionen synlig og potensielt også mer kontroversiell.

Som påpekt ovenfor kan det oppstå konflikt mellom hensynet til religioner og andre verdier og prinsipper, slik som ytringsfrihet. Publiseringsene av Muhammed-karikaturene i 2005–06 er et talende eksempel. Debatten omkring ytringsfrihet versus vern mot religiøse krenkelser

blusset opp igjen omtrent ti år senere via aksjonen *Je suis Charlie* etter terrorangrepet på *Charlie Hebdo*.

Det er altså særlig islam som har vært tematisert i kontroversene og debattene omkring grensene for ytringsfrihet, religionskritikk og opplevd krenkelse. Strid og diskusjoner om blasfemi knyttet til humoristiske ytringer om kristendom omtales derimot som tilbakelagt (Steen-Johnsen, Fladmoe & Midtbøen, 2016, s. 83). En studie blant den norske befolkningen og journalister gjennomført i etterkant av attentatet mot *Charlie Hebdo*-redaksjonen viser at det er en større aksept for å trykke karikaturtegninger som kan virke krenkende på kristne, enn tilsvarende tegninger rettet mot muslimer (Steen-Johnsen, Fladmoe & Midtbøen, 2016, s. 87–88). I forbindelse med denne boken har vi intervjuet komikere der noen av dem forteller om aversjoner mot å vitse om islam (se kapittel 7). Vi har også gjennomført en spørreundersøkelse blant befolkningen der en større andel mener det er problematisk at mediene vitser om Muhammed enn om Jesus (se kapittel 2). Langt flere synes riktignok det er problematisk at mediene lager humor om terrorangrepet 22. juli 2011. Oppfatningen av hva som er tabuer eller sensitive temaer og hvor grensen går for hva som er akseptabelt å ta opp i mediene, varierer mellom ulike livssynsmessige grupperinger.

Ved å sette søkelys på sammenhenger der religionshumor bidrar til å skape konflikt, dialog og endring, vil den foreliggende boken bidra med økt kunnskap om religionshumorens rolle i samfunnet, om hvordan religiøse og ikke-religiøse miljøer forholder seg til humor om religion og om hvordan religionshumor produseres og formidles.

Medialiseringsteori

Medialisering er et medievitenskapelig begrep som viser til «prosesser som utspiller seg mellom endringer i mediene og endringer i samfunn og kultur» (Lundby, 2014). Professor i medievitenskap, Knut Lundby, peker på at medialisering handler om langsiktige forandringer av sosiale institusjoner og kulturell praksis i kontekster der medier har en viktig plass (Lundby, 2014).

I denne sammenheng peker teorien på mediernes sentrale rolle for fremstilling og formidling om religion (se Hjarvard, 2012, 2013).

Medialiseringsteorien er et toneangivende perspektiv på relasjonen mellom medier og religion i nordisk kontekst (se Hjarvard & Lövheim, 2012; Lundby, 2018). Grunnlaget for medialisering av religion ligger i møtet mellom en fragmentert medieutvikling og individualisering og mangfold i samfunnet (Lundby & Gresaker, 2015, s. 103). Den innebærer enkelt sagt at religion formes av å bli fremstilt i mediene. Ifølge medieprofessor Stig Hjarvard (2012) kan vi snakke om tre former for medialisert religion: i journalistikk om religion, i populærkulturelle medier og i religiøse medier. Trekk som typisk gjør seg gjeldende i forbindelse med medialisering av religion, er at konfliktorienteringen i avisjournalistikken fortegner bilder av religion og religiøse mennesker og at populærmediene dyrker frem bilder av «feelgood-», eller «banal», religion, tilpasset underholdning og selvutvikling (se f.eks. Døving & Kraft, 2013; Lundby & Gresaker, 2015, s. 102–103; Gresaker, 2018). «Religiøse medier» (f.eks. aviser, TV- og radio-kanaler samt magasiner) får i større grad frem synspunktene hos religiøse aktører og institusjoner, men disse kommuniserer i hovedsak innenfor en bestemt religiøs kontekst eller et religiøst miljø (se Trysnes' kapittel i denne boken).

Nordmenns bilde av religion dannes i begrenset grad i direkte kontakt med religiøse institusjoner. Unntaket er muligens Den norske kirke, som fortsatt har en bred kontaktflate mot befolkningen. Skolen fungerer ikke lenger som en forlengelse av kirkens trosopplæring, men har selvstendige læringsmål. Den gradvise nedgangen i nordmenns deltakelse på gudstjenester og religiøse møter øker imidlertid den *relative* betydningen medienes formidling av religion får for enkeltindividets oppfatning av religion (Hjarvard, 2012). Religiøse medier har svekket sin posisjon over tid, samtidig som religiøse aktører i større grad enn før tar del i den generelle (sekulære) samfunnsdebatten (jf. Casanova, 1994).

Generelt er mediene blitt mindre lojale overfor religiøse institusjoner (Hjarvard, 2012). Redaksjonene forholder seg til publikums preferanser på bakgrunn av et livssynsmessig mangfold (Lundby & Gresaker, 2015, s. 104). På den andre siden kan også religiøse aktører spille en aktiv rolle når det gjelder å forme mediebildet av religion (Lövheim, 2011, 2012). Det er i et slikt samspill mellom mediene og religiøse og ikke-religiøse aktører at medialiseringen av religion foregår. Når det gjelder humor i mediene, spiller

humoristene en tilsvarende rolle som andre medieaktører, ved å velge ut og vinkle temaområder – men ut fra andre kriterier enn nyhetspressens ideal om objektivitet og etterrettelighet (jf. Kjus & Kaare, 2006, s. 25).

Det har blitt gjort en del forskning på religion og medier i nordisk kontekst, med medialiseringsteorien som rammeverk (f.eks. Hjarvard & Lövheim, 2012; Sjö & Danielsson, 2013; Niemelä & Christensen, 2013; Lövheim & Lundby, 2013; Lundby & Gresaker, 2015; Gresaker, 2017, 2018; Lundby, 2018). Nyhetsbaserte og populærkulturelle mediers fremstillinger av religion har her vært i fokus. Mediers produksjon og formidling av humor om religion er mindre utforsket (men se f.eks. Lewis mfl., 2008, om Muhammed-karikaturene). Her vil denne boken bidra med ny innsikt. Ellers er det slik at ulike medier, med ulike konvensjoner, uttrykk og henvendelsesformer, bidrar til å sette sitt preg på (religions)humoren (jf. Kjus & Kaare, 2006, s. 22–23). Vi har derfor valgt å se på fremstillinger av religion i ulike medier, slik som filmkomedier, tv-serier og populærkulturelle blader (se kapitlene 3, 4, 5 og 6).

Det er tidligere i liten grad blitt satt søkelys på personer som skaper og formidler religionshumor (men se Rogstad, 2014). Kapittel 7 om komi-keres erfaringer med å håndtere religion vil derfor gi ny innsikt i hvilke vurderinger som gjøres når religion trekkes frem i humorsammenheng.

Det finnes videre lite kunnskap om resepsjonen av religionshumor (Kuipers, 2008). Forskningsprosjektet «Medier og religion i samfunnskonflikter» (CoMRel), ledet av professor Knut Lundby ved Universitetet i Oslo, som ble slutført i 2018, var opptatt av hvordan mediebrukere forholder seg til medienes fremstillinger av religion og konflikt (Lundby, 2018; se også Steen-Johnsen, Fladmoe & Midtbøen, 2016). Humorbaserte innslag om religion har imidlertid fått liten plass i denne forskningen. Hvordan publikum opplever religionshumor, er et spørsmål vi går nærmere inn på i denne boken (se kapittel 2). Publikums tolkninger og vurderinger av religionshumor må ses i sammenheng med sosiale kjennetegn, deres verdigrunnlag, religiøse tilhørighet og så videre. Slike kategorier bidrar til å skape tolkningsfellesskap, som deler forståelseshorisont i tolkningen av medietekster (Kjus, 2006, s. 167). Humor kan være inkluderende, men gjennom favorisering av visse tolkningsfellesskap, også ekskluderende (Kjus, 2006, s. 177).

Humorteori

Samfunnsfagene benytter seg av ulike innfallsvinkler i studier av religion og humor. I denne boken kombineres ulike perspektiver på religion og humor. Sosiologi og andre samfunnsvitenskaper har i begrenset grad interessert seg for humor. De klassiske humorteoriene har sitt opphav i filosofien. De tre klassiske perspektivene på humor og latter omtales gjerne som *overlegenhetsteorien*, *ventilteorien* og *inkongruensteorien* (Kjus & Kaare, 2006, s. 16). Teoriene kan knyttes til filosofer som Platon og Aristoteles, men kan også knyttes til sosiale relasjoner i dagens samfunn. Innenfor overlegenhetsperspektivet betraktes humor som et uttrykk for konflikt, kamp og spenning. Humor fungerer som et våpen som kan brukes til å angripe en bestemt gruppe i samfunnet. Dette perspektivet er særlig brukt for å analysere etnisk og politisk humor (Kuijpers, 2008, s. 368; se kapittel 6 for eksempel på etnisk humor). Humoren tar utgangspunkt i at det eksisterer en skjevhet i maktfordelingen mellom de som bruker humor, og de humoren rettes mot og rammer (Lockyer & Pickering, 2005, s. 9). Denne typen humor har bidratt til å gi humor et dårlig rykte. Den brukes gjerne av grupper som føler seg overlegne den gruppen som kritiseres. Man forventer at humor rammer noen som ikke så lett kan forsvare seg. I dag er man bevisst på når det «sparkes oppover» og «sparkes nedover». Det første blir sett på som legitimt og en del av en åpen demokratisk prosess. Når humor rettes mot privilegerte personer eller grupper, blir den forsvart og sett på som samfunnsnyttig. Kritikkk fremsatt i humoristisk form mot utsatte grupper blir derimot ofte sett på som problematisk og diskriminerende (se kapittel 2 i denne boken).

Vi har tidligere definert humor som det som påkaller latter, eller som i alle fall har som intensjon å gjøre det. Teoretikere har imidlertid problematisert forholdet mellom humor og latter. Latteren kommer spontant og utløses ofte av at noe er overraskende eller upassende. Inkongruent betyr uoverensstemmende, og henviser til noe som ikke passer inn. Ifølge inkongruensteorien oppstår humor og latter når situasjoner oppfattes som brudd med et tilvant mønster, går mot vante forestillinger, det som oppleves som absurd etc. (Morreall, 1989, s. 248, 2014, s. 123). Når vi ler av situasjoner eller historier, er det ikke fordi de som rammes, i utgangspunktet er i en underlegen posisjon, slik overlegenhetsteorien hevder.

Vi ler fordi det oppstår noe uventet som rykker oss ut av våre vante forestillinger. Ulike varianter av inkongruensteori kan forklare hvorfor noe oppfattes som morsomt i øyeblikket, men er ikke et tilstrekkelig grunnlag for å fange inn humorens sosiale funksjoner.

Beslektet med inkongruensteorien er ventilteorien. Teorien legger vekt på at latter gir utløp for undertrykte følelser. Sigmund Freud er blant dem som knytter latter til følelser om seksualitet og aggressivitet, det vil si tabubelagte områder (Meyer, 2000, s. 312). I likhet med inkongruensteorien legger denne teorien vekt på følelsenes rolle. Koblingen til misnøye og spenning mellom mennesker og grupper forbinder denne teorien med overlegenhetsteorien. De tre klassiske humorteoriene er ikke nødvendigvis motpoler, men utfyller hverandre. For å forstå humorens betydning i samfunnet trenger de klassiske, filosofiske posisjonene å suppleres med samfunnsvitenskapelige perspektiver.

Sosiologer og andre samfunnsforskere kom sent på banen når det gjelder studiet av humor. Men etter 1970 har interessen for humor vært økende, og samfunnsforskere har bidratt til å videreutvikle humorteoriene. Ikke minst gjelder det overlegenhetsteorien, som hevder at hensikten med humor er å understreke egen overlegenhet gjennom å gjøre narr av andre. Samfunnsforskere har forsterket det sosiale aspektet ved å koble teorien til begreper som makt, konflikt og hierarki (Kuipers, 2008, s. 367). Innenfor samfunnsvitenskapene legger man vekt på teorier som fremhever humorens konfliktpotensial, funksjonalistiske analyser der humor ses som en sikkerhetsventil og samfunnskorrektiv, samt historisk-komparative tilnærminger som kobler humor til større samfunnsmessige og kulturelle strukturer.

Funksjonalistiske perspektiver betrakter humor ut fra de sosiale funksjonene den har i samfunnet eller i en gruppe. Slike studier legger vekt på at humor kan opprettholde og sikre en bestemt sosial orden. Humoren bidrar til å bekrefte folks plassering i hierarkiet. Samtidig bidrar humoren til å bygge samhold og identitet og solidaritet *innenfor* gruppen (Kuipers, 2008, s. 367). I et samfunnsfaglig perspektiv vil en også legge vekt på humorens rolle i konstruksjon av mening og sosiale relasjoner. Man ser på hvordan humor og latter brukes til å rekonstruere og definere sosiale relasjoner. Humor brukes for eksempel for å definere

forholdet mellom kjønnene, og for å si noe om hvordan maskulinitet og femininitet kan forstås (Kuipers, 2006).

Nyere sosiologisk forskning på humor har vært dominert av historisk-komparative studier der man søker å forstå humorens sosiale rolle ved å sammenlikne humoristiske uttrykk på tvers av sted og tid. I alle kulturer har humoren beskjeftiget seg med temaer som seksualitet, kjønnsrelasjoner, kroppsfunksjoner, dumskap og behandling av fremmede. Humor brukes som en måte å håndtere forskjeller og tabuer på. Likevel har ethvert samfunn sitt særskilte forhold til humor. Det samme vil gjelde ulike religiøse grupper innad i samfunnet (Kuipers, 2008, s. 379). I denne sammenhengen er vi opptatt av hva religionshumor i mediene kan si oss om det norske samfunn, og om gruppeidentitet (Kjus & Kaare, 2006, s. 20–21). Ved at humor setter søkelys på områder som oppleves som problematiske, konfliktorienterte og tabubelagte, korrigeres offisielle versjoner av hvordan samfunnet bør være. Religionshumor kan både bidra til å skape gruppeidentitet og til å konstruere avstand mellom grupper (Kjus & Kaare, 2006, s. 20–21).

I artikkelen «Humor as a Double-Edged Sword: Four Functions of humor in Communication» viser John C. Meyer (2000) hvordan humor i kommunikasjonssammenheng kan fungere som sosialt samlende, og i andre sammenhenger skape skiller. Gjennom gjensidig identifikasjon og klargjøring av posisjoner og verdier kan bruk av humor forene de som kommuniserer. Men humoren kan også skape skiller mellom dem, og derigjennom bidra til håndheving av normer og oppfatninger av hva som er akseptabelt og uakseptabelt. Politikere vil for eksempel kunne finne det hensiktsmessig å bruke humor for å forene sine tilhengere, samtidig som de forsøker å splitte sine motstandere. Slik sett vil humor kunne brukes som retorisk virkemiddel (Meyer, 2000, s. 310–311; jf. Kjus, 2006, s. 177).

Hva som får noen til å le, eller som blir sett på som morsomt for noen, kan oppfattes som krenkende og fornærmende av andre. På den ene siden kan humor være en selvironisk og vennlig måte å kommunisere på, og dermed virke som en inkluderende kraft i sosiale settinger. Den kan brukes til å uttrykke mer eller mindre direkte kritikk eller for å avvæpne maktpersoner eller mektige institusjoner, inkludert religiøse (jf. Lockyer & Pickering, 2005, s. 9). I et religiøst fellesskap kan humor noen ganger

vise seg i form av morsomheter på bekostning av egne religiøse praksiser (selvironi) (se for eksempel kapittel 11 i denne boken). På den andre siden kan humor også virke ekskluderende og lage større avstand mellom folk og grupper. Humor kan oppfattes som intelligent og subtil, men også vulgær, banal og rasistisk.

Denne boken

Denne boken bygger på forskningsprosjektet «Humor og religion – konflikt, dialog, endring», der vi har undersøkt ulike sider ved relasjonen mellom religion og humor. Vi har studert produksjonen av humor om religion, ulike mediers humoristiske fremstillinger av religion, og publikums respons på og holdninger til religionshumor. Vi har dessuten sett på humoren innenfor ulike religiøse og livsynsmessige grupper.

Boken er en tverrfaglig antologi, med bidrag fra religions sosiologer, kulturforskere, religionsvitere, teologer og medieforskere samt fagfolk fra tros- og livssynsorganisasjoner/miljø. Vi har lagt vekt på variasjon når det gjelder religioner og livssyn samt type medier som legges til grunn i bidragene. Likevel kan det fortsatt innvendes at mangfoldet i samfunnet kunne kommet frem i enda større grad. En styrke ved boken er at religionshumor og religiøs humor analyseres ut fra både utenfra- og innenfra-perspektiver. Enkelte kapitler ser dessuten på religionshumor eller religiøs humor over tid i en bestemt kontekst (se kapitlene 4, 5, 8, 9, og 11).

Av de 14 kapitlene i boken er 12 av dem fagfellevurdert. De to øvrige kapitlene¹ er skrevet av fagfolk fra tros- og livssynsorganisasjoner/miljø.

Bokens kapitler

Inspirert av religionssosiologen Bruce David Forbes' (2000, s. 10) inndeling av forholdet mellom religion og populærkultur har vi sortert de ulike bidragene i antologien på følgende måte: (1) Religion i humoren og (2) Humor i religionen. Begrepsmessig kan man skille mellom *religionshumor* og *religiøs humor*, som vi beskrev tidligere. Den første delen består av kapitler om humoristiske uttrykksformer og sjangre som tar for seg religion og

¹ Kapittel 8 og kapittel 14.

religiøsitet. Her er det et faglig utenfra-blikk som dominerer fremstillingen. Den andre delen ser på hvordan humor brukes og kommer til uttrykk innenfor rammen av en bestemt livssynsmessig arena eller miljø. I disse bidragene er det innenfra-perspektivet som står i fokus. I noen grad kan denne todelingen også knyttes til tidligere nevnte Stig Hjarvards (se f.eks. 2012) skille mellom sekulære og religiøse mediekontekster. Skillet mellom religion i humoren og humor i religionen er imidlertid langt fra vanntett. Et eksempel på flytende overganger vil være der religiøse personer ytrer seg humoristisk om egen religion på en ikke-religiøs arena.

Som innledning til bokens første del om religion i humoren ser Pål Ketil Botvar nærmere på hva nordmenn mener om religionshumor i ulike humorbaserte sjangre, basert på en landsomfattende spørreundersøkelse som ble gjennomført i 2017. Dette kapittelet fanger også opp hvordan ulike grupper basert på deres livssyn eller religiøsitet og religiøs deltakelse betrakter religionshumor. Aksepterer religiøse grupper at det tøyses med deres egen religion og andres religion? Er det mer aksept for å harselere med majoritetsreligion enn med minoritetsreligion? Dette er noen av spørsmålene som Botvar behandler i sitt kapittel «Å le eller ikke le: Holdninger til religionshumor i den norske befolkning».

Religion i humoren

I bokens del om religion i humoren er kapitlene som tar for seg ulike medier og sjangre, som filmkomedier, tv-serier – inkludert religionshumor i angloamerikanske tv-serier som er kjente og populære i Skandinavia – og i manneblad. Denne delen har også et bidrag som undersøker hvordan komikere jobber med religion som tema.

I kapittelet «'My God, that's funny': Religionshumor i amerikanske og britiske komedier» undersøker Kai Hanno Schwind hvordan satire om islam, jødedommen og kristendom utspiller seg i humorserier som *Curb Your Enthusiasm*, *Simpsons*, *Family Guy*, *South Park*, *Father Ted* og *The Vicar of Dibley*. Schwind peker på at religionshumor i den vestlige konteksten kan sies å handle om å identifisere og å forhandle mellom ulike posisjoner i vår egen kristne tradisjon og koble disse til religionsmangfoldet og ytringsfrihet i en globalisert verden.

Pål Repstad tar i sitt kapittel «Prestehumor i norske medier i 50 år» for seg presteskikkelser i litterære tekster, radio og fjernsyn fra slutten på 1960-tallet til i dag. Repstads utgangspunkt er hvordan endringer i medierepresentasjonene av prester aktualiserer endringer som er skjedd i det religiøse liv i det norske samfunnet i den samme perioden. Tre programserier står i fokus for analysen: Rolv Wesenlunds skikkelse feriebis-kop Fjertnes i 1968, Kirkvaag, Lystad og Mjøens prestesketsjer i NRK fra siste halvdel av 1970-tallet og fremover, og NRK-serien «Presten», med Bjarne Tjøstheim i en selvspillende hovedrolle sendt vinteren 2017. Presteportrettene endres i takt med at prestens autoritet og religionens gjennomslagskraft svekkes i samfunnet. Repstad spør: Er det slik at kristenfolket tåler mer enn før når det gjelder å fremstille kristendommen i et komisk lys?

Vi Menn er Europas største manneblad og profileres gjennom slagordet «la menn være menn». Men hvordan kommer religion til uttrykk i en slik kjønned mediekontekst? Dette har Ann Kristin Gresaker undersøkt i kapittelet «'Vet du hvorfor Gud skapte Adam før Eva?': *Vi Menns* vitser om religion, kjønn og sex». Gjennom en analyse av vitser som tematiserer religion, kjønn og sex publisert på 1980-tallet og frem til 2016 ser Gresaker på hvilke religioner som omtales, og hvordan kategorier som religion, kjønn, seksualitet og etnisitet kommer til uttrykk i vitsene.

Sofia Sjö tar i sitt bidrag «Humor som bro eller hinder: Islam i två norska filmkomedier» for seg religion i to norske filmkomedier, *Import-eksport* (2004) og *Tommys inferno* (2005). Islam, humor og film – hvordan kan de tre kombineres? er et av spørsmålene Sjö stiller i kapittelet. Sjö viser hvordan filmkomedier tematiserer kulturmøter og fortellinger med fokus på innvandrere rundt millenniumskiftet og senere. Filmene presenterer ofte innvandreren eller personer med innvandrerbakgrunn som «den andre». Ifølge Sjö tematiserer disse filmene ofte en form for forhandling mellom ulike normsett, som innebærer at religionen ofte må reforhandles, noe som igjen får konsekvenser for religionens rolle og funksjon i de filmatiserte fortellingene.

Norske komikere har gjerne blitt kritisert for å være lite vågale og upolitiske. Er dette også tilfellet når religion er på repertoaret? Gjennom

intervjuer med komikere med ulike religiøs og livssynsmessig bakgrunn og ståsted ser Ann Kristin Gresaker og Olav Hovdelien i kapittelet «Hvis jeg virkelig ville forandre verden, burde jeg nok ha gjort noe annet: Standupkomikere om religionshumor» på hvilke avveininger komikere tar når de produserer og formidler humor om religion.

Humor i religionen

I delen om humor i religionen ser vi på hvordan ulike religiøse og ikke-religiøse miljøer forholder seg til humor.

I kapittelet «Islam, muslimer og humor» undersøker Shoaib Sultan humor i muslimske miljøer. Sultan viser at det alltid har vært humor i muslimske land. De siste årene har det i vestlige land dukket opp komikere med muslimsk bakgrunn. Foreløpig er det imidlertid relativt få som utelukkende spiller på at de er muslimer. Mye av den beste muslim-humor produseres i USA. Denne fungerer som inspirasjonskilde for muslimer i europeiske land, Norge inkludert.

Gunnar Haaland har i kapittelet «Jødisk humor hver fredag» sett nærmere på vitsene som Det Mosaiske Trossamfund i Oslo publiserer i sitt ukentlige shabbatbrev i perioden fra 2011 til 2017. Haaland finner at vitsene tar for seg et bredt spekter av temaer, så som vitser om gudsforestillinger, rituelle og kulturelle praksiser samt interkulturelle og inter-religiøse møter. Tabubelagte temaer som har skapt humorkontroverser i nyhetsbildet, tas derimot ikke opp i shabbatbrevet.

Begravelser kommer på fjerdeplass på listen over hva nordmenn mener det er problematisk å vitse om i mediene (se kapittel 2). I kapittelet «La oss sammen le! Om bruk av humor i presters forkynnelse ved gravferd» ser Bjarte Leer-Helgesen på i hvilken grad og hvordan prester benytter seg av humor i minnetaler med tanke på å løse opp en anstrengt stemning og bygge samhørighet.

Irene Trysnes tar i sitt bidrag, «Ånden som holdt på å le seg i hjel»: En studie av humor i alternativt religiøse magasiner» for seg hvordan humor tas i bruk som virkemiddel i de alternativt religiøse magasinene *Medium* og *Visjon*. Begge magasinene har et populærmediert preg og er i skjæringsfeltet mellom det Hjarvard (2012, 2013) beskriver

som «banal» religion, med fokus på underholdning og selvutvikling, og religiøse medier med mål om å spre alternativt religiøse budskap. Trysnes undersøker hvilke temaer det humoriseres over, og i hvilke sammenhenger man finner humor i disse magasinene.

Den katolske kirke har i Norge lenge vært et minoritetstrossamfunn. De siste årene har innvandring gjort at kirken har vokst. Rollen som minoritet har preget humoren i miljøet. I kapittelet «Humor hos to norske dominikanerpatre» tar Olav Hovdelien utgangspunkt i forfatterskapet til to profilerte katolske forfattere og prester; Kjell Arild Pollestad og Arnfinn Haram. Begge har vært profilerte stemmer innad i Den katolske kirke i Norge, samtidig som de også har vært aktive deltakere i den allmenne samfunnsdebatten, gjennom bøker, faste avisspalter og liknende. Et sentralt spørsmål Hovdelien stiller er: Hvordan bruker prestene humor i sin kommunikasjon av et kristent budskap i offentligheten?

Andreas Häger er i kapittelet «Äntligen tacofredag: Om komedi i kyrklig extern kommunikation» opptatt av humorens funksjoner i Svenska kyrkan. På bakgrunn av en tweet analyserer Häger reaksjoner fra distanserte og aktive kirkemedlemmer. Det viser seg vanskelig å utvikle humor som fanger alle lag i en folkekirkesammenheng.

Ateister har lenge gjort narr av religiøse mennesker. Finnes det en egen ateisthumor lagd av og rettet mot ateister, og stemmer fordommen om humanister og ateister at de er kjedelige, tørre og humørløse mennesker? Disse spørsmålene behandler Benjamin Eriksen og Didrik Söderlind i kapittelet «Humanistisk og ateistisk humor: Om humor hos (og om) livsynshumanister og ateister».

Referanser

- Beckford, J. A. (1989). *Religion and advanced industrial society. Controversies in sociology* 23. London: Unwin Hyman.
- Berger, P. L. (Red.) (1999). *The resacralization of the world. Resurgent religion and world politics*. Michigan: Eerdmans Publishing Company.
- Berg-Jacobsen, C. (2009, 24. februar). Otto Jespersen felt i PFU. NRK. Hentet fra <https://www.nrk.no/kultur/otto-jespersen-felt-i-pfu-1.6495818>
- Bleivik, A. K. (1999). *Møte med det blasfemiske. Publikums oppfatning av gudsbespottelse i NRK fjernsynet*. KKL.

- Casanova, J. (1994). *Public religions in the modern world*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cima, G. A. (2016). The Book of Mormon's African fantasies. I M. E. Shaw & H. Welker (Red.), *Singing and dancing to The Book of Mormon. Critical essays on the Broadway musical* (s. 129–142). Lanham: Rowman & Littlefield.
- Døving, C. A. & Kraft, S. E. (2013). *Religion i pressen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Endsjø, D. Ø. & Lied, L. I. (2011). *Det folk vil ha: Religion og populærkultur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Forbes, B. D. (2000). *Religion and Popular Culture in America*. Berkeley: University of California Press.
- Furseth, I. (Red.) (2018a). *Religious complexity in the public sphere*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Furseth, I. (Red.) (2018b). Secularization, deprivatization, or religious complexity? I *Religious complexity in the public sphere* (s. 291–312). Cham: Palgrave Macmillan.
- Furseth, I. (red.) (2015). *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gaukerud, C. (2007, 2. November). – Schau må stoppes. NRK. Hentet fra <https://www.nrk.no/norge/--schau-ma-stoppes-1.3928655>
- Geybels, H. (2011). The redemptive power of humour in religion. I H. Geybels & W. V. Herck (Red.), *Humour and religion. Challenges and ambiguities* (s. 11–21). London: Bloomsbury.
- Gilhus, I. & Mikaelsson, L. (2001). *Nytt blikk på religion*. Oslo: Pax Forlag.
- Gresaker, A. K. (2017). Sex, violence, and the religious 'other'. The gendering of religion in Scandinavian men's magazines. *Men and Masculinities*, 20 (2), 230–253. <https://doi.org/10.1177/1097184X15625311>
- Gresaker, A. K. (2018). *Relevant religion. Nordiske livsstilbladers fremstillinger av religion 1988–2008* (Doktoravhandling). Universitetet i Oslo.
- Habermas, J. (2006). Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy*, 14, 1–25. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x>
- Helljesen, V. (2008, 29. november). Anmeldt for jødehets. NRK. Hentet fra <https://www.nrk.no/norge/otto-jespersen-anmeldt-for-jodehets-1.6330298>
- Hjarvard, S. (2012). Three forms of mediatized religion. Changing the public face of religion. I S. Hjarvard & M. Lövheim (Red.), *Mediatization and religion: Nordic perspectives*, (s. 21–44). Göteborg: Nordicom.
- Hjarvard, S. & Lövheim, M. (Red.) (2012). *Mediatization and religion. Nordic perspectives*. Göteborg: Nordicom.
- Hjarvard, S. (2013). *The mediatization of culture and society*. Abingdon: Routledge.
- Isachsen, V. (2008, 28. november). – Oj ydmyket jødene. NRK. Hentet fra <https://www.nrk.no/kultur/--oj-ydmyket-jodene-1.6328695>

- Kjus, Y. & Kaare, B. H. (2006). Humor, medier og mennesker. I Y. Kjus & Kaare, B. H. (red.), *Humor i mediene* (s. 13–35). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Kjus, Y. (2006). Vulgært og virtuost. Distanserende humor i Åpen Post. I Y. Kjus & B. H. Kaare (red.), *Humor i mediene* (s. 159–181). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Kuipers, G. (2006). *Good humor, bad taste: A sociology of the joke*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kuipers, G. (2008). The Sociology of humor. I V. Raskin (Red.), *The primer of humor research* (s. 361–398). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kuipers, G. (2009). Humor Styles and Symbolic Boundaries. *Journal of Literary Theory*, 3, 119–240. <https://doi.org/10.1515/JLT.2009.013>
- Lewis, P., Davies, C., Kuipers, G., Lewis, P., Martin, R. A., Oring, E. & Raskin, V. (2008). The Muhammad cartoons and humor research: A collection of essays. *Humor*, 21, 1–46. <https://doi.org/10.1515/HUMOR.2008.001>
- Lindberg, E. (2017, 3. september). All makt til fantasien. NRK. Hentet fra <https://www.nrk.no/kultur/melding-av-the-book-of-mormon-1.13670878>
- Lockyer, S. & Pickering, M. (2005). *Beyond a joke: The limits of humour*. Basingstoke: Palgrave.
- Lundby, K. (2014). Medialisering. *Store norske leksikon*. Hentet 14. desember 2017 fra <https://snl.no/medialisering>
- Lundby, K. (Red.) (2018). *Contesting religion. The media dynamics of cultural conflicts in Scandinavia*. Berlin: de Gruyter.
- Lundby, K. & Gresaker, A. K. (2015). Religion i mediene – omstridt og oversett? I. Furseth (red.), *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet* (s. 69–104). Oslo: Universitetsforlaget.
- Lövheim, M. (2011). Mediatization of religion: A critical appraisal. *Culture and Religion*, 12, 153–166. <https://doi.org/10.1080/14755610.2011.579738>
- Lövheim, M. (2012). A voice of their own. Young muslim women, blogs and religion. I S. Hjarvard & M. Lövheim (Red.), *Mediatization and religion: Nordic perspectives* (s. 129–145). Göteborg: Nordicom.
- Lövheim, M. & Lundby, K. (2013). Mediated religion across time and space. A case study of Norwegian newspapers. *Nordic Journal of Religion and Society*, 26, 25–44.
- McGhee, P. E. (1979). *Humor: Its origin and development*. San Francisco: Freeman.
- McIntyre, E. (2014). *God's comics: Religious humour in contemporary evangelical Christian and Mormon comedy* (Doktoravhandling). Universitetet i Sydney.
- Meyer, J. C. (2000). Humor as a Double-Edged Sword: Four Functions of Humor in Communication. *Communication Theory*, 10, 310–331.
- Morreall, J. (1989). The Rejection of Humor in Western Thought. *Philosophy East & West*, 39, 243–265. <https://doi.org/10.2307/1399447>

- Moreall, J. (2014). Humor, philosophy and education. *Education, Philosophy and Theory*, 46, 120–131.
- Nymo, J. & Sommer, P. (2015, 2. februar). For ti år siden var det ingen som brydde seg om du tullet med religion. NRK. Hentet fra https://www.nrk.no/kultur/_for-ti-ar-siden-var-det-ingen-som-brydde-seg-om-du-tullet-med-religion-1.12185282
- Niemelä, K. & Christensen, H. R. (2013). Religion in Newspapers in the Nordic Countries 1988–2008. *Nordic Journal of Religion and Society*, 26, 5–24.
- Rogstad, J. (2014). «Ikke en trussel, men en advarsel.» Religionsfrihetens plass – ytringsfrihetens nødvendighet. I B. Enjolras, T. Rasmussen & K. Steen-Johnsen (red.), *Status for ytringsfrihet. Hovedrapport fra prosjektet* (s. 79–106). Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Sjö, S. & Danielsson, Á. S. (2013). Detraditionalization, diversity, and mediatization: explorations of religion in Nordic films. *Nordic Journal of Religion and Society*, 26, 45–62.
- Steen-Johnsen, K., Fladmoe, A. & Midtbøen, A. (2016). *Ytringsfrihetens grenser – sosiale normer og politisk toleranse*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Store norske leksikon (2009). Humor. Hentet 14. desember fra <https://snl.no/humor>
- Voas, D. & Ling, R. (2010). Religion in Britain and the United States. I A. Park, J. Curtice, K. Thomson, M. Phillips, E. Clery & S. Butt (Red.), *British social attitudes: The 26th Report* (s. 65–86). London: Sage.
- Wikipedia (2018, 14. februar). De syv dødssyndene (TV-serie). Hentet fra [https://no.wikipedia.org/wiki/De_syv_d%C3%B8dssyndene_\(TV-serie\)](https://no.wikipedia.org/wiki/De_syv_d%C3%B8dssyndene_(TV-serie))